

Արմինե ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ
Անի ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇ-ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԻ ՀԵՐՄԵՆԵՎՏԻԿ
ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹՈՒՔԻՆԻ ՖԵՆԹԸՂԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Սույն ուսումնասիրության առանցքում Թուլքինի ստեղծագործություններն են (Մատանիների տիրակալը, Հոբիթը), որոնք գեղարվեստական գրականության, մասնավորապես ֆենթըզի ժանրի ինքնատիպ դրսևորումներ են: Թուլքինի ստեղծագործությունները, համեմված երևակայությամբ և գեղագիտական տարրերով, բազմապիսի և բազմաբովանդակ հարցադրումների առարկա դարձան՝ ընթերցողին փոխանցելով յուրօրինակ հաղորդագրություն բարոյականության, աստվածայինի և սիրո ընկալման վերաբերյալ: Հոդվածում հերմենևտիկ քննության լույսի ներքո վեր են հանվում խորհրդանիշ-կերպար հասկացությունները, որոնք ընդգծում են Թուլքինի պատկերավոր լեզուն ու ոճը:

Բանալի բառեր. ֆենթըզի, երևակայություն, գեղագիտություն, նախատիպային տեքստ, հերմենևտիկա, առեղծված, խորհանիշ-կերպար

Գեղարվեստական ցանկացած տեքստ, հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է ֆենթըզի ժանրին, պահանջում է ուսումնասիրություն ոչ միայն նշանային և վերնշանային մակարդակում, այլև խորաթափանց և մանրակրկիտ քննություն, որտեղ ելակետային են համարվում լեզվի և պոետիկայի խնդիրները: Ֆենթըզի ժանրը, այս առումով, լայն հնարավորություն է ընձեռում կատարելու հետաքրքրաշարժ հետազոտություն՝ ներթափանցելով հեղինակի երևակայության խորը ծալքերը, վեր հանելով գեղագիտական միտումները և ֆենթըզի բուն էությունը: Բնական է, որ այս ամենը իրականանում է լեզվաբանաստեղծական վերլուծության շնորհիվ, որի հիմքում տեքստի համակողմանի վերլուծությունն ու մեկնաբանումն է, մարդկային ճանաչողության անսահման հնարավորությունն ու հենքային գիտելիքները:

Ֆենթըզի ժանրի առաջացումը կապված է ամերիկացի գրող Ռ. Հովարդի անվան հետ, որը նաև համարվում է «ֆենթըզի դպրոցի» հիմնադիրը: Թեև մեծ է Հովարդի ներդրումը այս բնագավառում, այդուհանդերձ, ֆենթըզի ժանրի «հսկան» անժխտելիորեն Զ. Թուլքինն է՝ իր «Մատանիների տիրակալը» /1954, 1955/ եռագրությամբ: Որպես այդպիսին, Թուլքինի եռագրությունը ֆենթըզի ժանրում դարձավ նախատիպային հետագա ստեղծագործությունների համար /Birzer, 2002/:

Գրական ժանրի մեկնաբանման գործում «նախատիպային» տեքստի ձևավորումը համարվեց միանգամայն նոր մոտեցում, որովհետև այն արտացոլում էր այդ ժանրին հատուկ հատկանշական գծերը: Ֆենթըզի ժանրում «Մատանիների տիրակալը» նախատիպային դարձավ, քանի որ վերջինիս հետևեցին բազմաթիվ այլ գրողների ստեղծագործություններ /R. Asprin, “Myth Aventures”, M. Moorcock, “Chronicles of Hawkmoon” և այլն/: Այս ժանրը զարգացավ և ճանաչում գտավ ոչ միայն գրականության, այլև կինեմատոգրաֆիայի, նկարչության, երաժշտության և համակարգչային խաղերի ոլորտում:

Սույն հոդվածի առանցքում ֆենթըզին է, որը, ինչպես ցույց է տալիս մանրագինն ուսումնասիրությունը, գեղարվեստական ոճի անբաժանելի մասն է: Ընդհանուր առմամբ, *Ֆենթըզի* եզրույթը ծագել է հին հունարեն *phainein*, այն է՝ *երևան գալ, հայտնվել* բառից: Ըստ Ֆլեյջերի ուսումնասիրությունների և նրա *Splintered Light; Logos and Language in Tolkien’s World* աշխատության՝ *phainein* տարրը գալիս է հնդեվրոպական *bha-լուսավորել* բառից: Բանն այն է, որ մարդկային լեզվի զարգացման գործընթացում այս լեզվական միավորը լույսի արտացոլանքի աղբյուրներ ուներ /Flieger, 1983/: Լինելով լեզվաբան և միևնույն ժամանակ քրիստոնյա՝ Թոլքինը արարել է իր ստեղծագործությունները հետևյալ սկզբունքներով. *մարդկություն, իմաստասիրություն և ճշմարտություն*. հենց այս հասկացություններն է Թոլքինը համարել աստվածային:

Գաղտնիք չէ, որ գեղարվեստական ստեղծագործության, մասնավորապես ֆենթըզի ժանրի լեզվի և պոետիկայի համարժեք ընկալման, պարզաբանման ու մեկնաբանման խնդիրներն իրենց լուծումն են ստանում հերմենևտիկայի լույսի ներքո: Հերմենևտիկայի խնդրին անդրադարձել են բազմաթիվ փիլիսոփաներ և լեզվաբաններ, որոնք իրենց անգնահատելի տեղն ու դերն ունեն այս մոտեցման մշակման ու ուսումնասիրության գործում: Հերմենևտիկայի ձևավորման մեխանիզմերը սերտորեն կապված է աստվածաբան ու փիլիսոփա Ֆրիդրիխ Շլայերմախերի անվան հետ: Հերմենևտիկ մոտեցումը, ըստ Շլայերմախերի, լայն հնարավորություն է ընձեռում մեկնաբանողին «վերապրելու» հեղինակի ստեղծագործական ողջ գործընթացը /Մաթևոսյան, 2000/: Ըստ Գադամերի՝ հերմենևտիկայի խնդիրն է բացահայտել հեղինակի և ընթերցողի փոխհարաբերությունը խոսքային միջավայրում /Гадамер, 1988/:

Հարկ է նշել, որ գեղարվեստական գրականությունը, մասնավորապես ֆենթըզի ժանրը, հերմենևտիկ բազմակողմանի ուսումնասիրության նյութ է տալիս, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է խորհրդանիշներին, դրանց դրսևորմանն ու մեկնողական առանձնահատկություններին:

Լայն առումով, Թոլքինը խորհրդանիշ-կերպարների միջոցով ընթերցողին հաղորդում է որոշակի տեղեկություն: Խորհրդանիշ-

կերպարը կարծես թե հանգուցային տարր է ֆենթըզի երկի գաղափարական և թեմատիկ իրադարձությունների զարգացման գործընթացում: Այն ունի անսովոր տարողունակություն Թուլքինի ստեղծագործություններում, քանի որ խորհրդանիշ-կերպարն իր ամբողջ ներուժով ընթերցողին է փոխանցում երևակայության, հեքիաթային աշխարհի, կախարդական մթնոլորտի ողջ գաղափարը: Խորհրդանիշ-կերպարի հիմքում առեղծվածային էությունն է, որի վերհանման և բացահայտման խնդիրը մեր ուսումնասիրության կիզակետում է: Բանն այն է, որ Թուլքինի ստեղծագործություններում դժվար է համապարփակ նկարագրել այս կամ այն խորհրդանիշ -կերպարը, քանի որ վերջիններս ներկայացնում են ֆենթըզի ժանրին բնորոշ զուգորդումներ, որոնք թույլ են տալիս ընթերցողին ընկնել երևակայության աշխարհ, մտովի շոշափել հեղինակի խոսքը և խորհրդավորությունը: Հարկ է նշել, որ խորհրդանիշի հիմնահարցը հուզել է դեռևս անտիկ դարաշրջանի փիլիսոփաներին, ստացել բնորոշումներ և մեկնաբանություններ և շարունակում է մնալ լայն քննարկումների առարկա: Այդուհանդերձ, ռուս լեզվաբան Վ. Վինոգրադովի աշխատություններում խորհրդանիշը ստանում է ինքնատիպ դրսևորում, ըստ որի՝ խորհրդանիշը բանաստեղծական խոսքի տարր է և համատեքստում այն ձեռք է բերում իմաստային նոր զուգորդումներ և աղերսներ /Виноградов, 1922/: Խորհրդանիշը լայն առումով բազմաբովանդակ և բարդ երևույթ է, և համատեքստում խորհրդանշային միավորները կաղապարված չեն, այլ կենդանի երևույթներ են, որոնք ձեռք են բերում հավելյալ նրբերանգներ՝ ստեղծելով մոգություն և հրաշք ֆենթըզի ժանրում:

Այսպես, Թուլքինի աշխատության մեջ յուրօրինակ խորհրդանշային կերպար է *angel*- հրեշտակ միավորը: Հարկ է նշել, որ *angel* տարրը սերել է լատիներեն *angelus* միավորից, որն ունի *սուրհանդակ* նշանակությունը /տես etymological dictionary/: Բնականաբար, որպես իրական քրիստոնյա, Թուլքինը հավատում էր հրեշտակների գոյությանը, որոնք բիբլիական պատմության մեջ ազդարարում են Քրիստոսի ծնունդը: Ինչպես Սուրբ Գրքում, այնպես էլ Թուլքինի երկերում հրեշտակները հանդես են գալիս դրական առնշանակությամբ: Օրինակ՝ Վալարը մասնակիորեն հանդես է գալիս որպես հրեշտակ և աստված, քանի որ նա մասնակցել է թուլքինյան միֆային աշխարհի ստեղծմանը: Իհարկե, կան նաև արքայազն կամ այսպես կոչված՝ *ընկած* հրեշտակներ /բիբլիական Լուցիֆերը/, որոնք Թուլքինի երկերում բացասական կերպարներ են և մարմնավորում են չար և դժնդակ հրեշտակներին. դրանք են Մորգոթը կամ Մելկորը, Սաուրոնը և Բալրոգսը:

Հրեշտակատիպ կերպարներ են նաև էլֆերը /elves/, որոնք օգնում են Ֆրոդոյին իր ճանապարհորդության դժվարին պահերին: Էլֆերը հեքիաթային կերպարներ են՝ խորհրդանշելով բարօրություն և անմահություն: «Մատանիների տիրակալը» երկում էլֆերը արվեստի և

արհեստի ջատագովներն են, միֆային կերպարներ, որոնք հանդես գալով իրականության մեջ դառնում են քվազի-իրական պատկերներ: Բանն այն է, որ «Մատանիների տիրակալ»-ում մահն ու անմահությունը ստեղծում են դիալեկտիկական կապ, ինչպես մարդ-էլֆ հակադրությունը: Մահը, ըստ Թուրինի, գալիս է ընդգծելու մշտնջենական որակ՝ իր մեջ կրելով այն խորիմաստ նշանակությունը, որ նույնիսկ դրանից հետո գոյություն ունի այլ կյանք:

Death խորհրդանիշը բազմիմաստ նշանակություն ունի «Մատանիների տիրակալը» եռագրության մեջ: Մահը Թուրինի աշխատության մեջ առանցքային դեր է խաղում: Մահվան գաղափարը Թուրինը դիտում է որպես Աստծո նվեր հասարակ մահկանացուների համար, բայցևայնպես Թուրինի եռագրության մեջ առկա է մահ-անմահություն հակադրությունը, որն էլ թուրինյան ֆենթըզիի առանցքում է: Օրինակ՝ էլֆերը անմահ են, բայց հոբիթները՝ ոչ: Մահը և վերակենդանացումը (կամ բուժումը) նույնպես արդիական է եռագրության մեջ, քանի որ Մատանիների տիրակալի գլխավոր հերոսը՝ Ֆրոդոն բազմիցս է մազապործ լինում մահից: Մինչդեռ նրա իմաստուն խորհրդականը՝ Գադալֆը, զոհաբերում է իր ֆիզիկական կյանքը հանուն իր ընկերների, բայց բարի կախարդը վերադառնում է իր ընկերների մոտ կերպարանափոխված, որպեսզի օգնի իրականացանել մատանու ոչնչացման ծրագիրը: Մահվան գաղափարը միանշանակ բացասական երանգավորում չի ստանում Թուրինի ստեղծագործություններում, քանի որ, լինելով քրիստոնյա, Թուրինը հավատում է միայն ֆիզիկական մահվան առկայությանը. ստեղծագործության մեջ հոգին անմահ է: Սրա ապացույցն է հրաշագործ և իմաստուն Գադալֆի վերակենդանացումը կամ հոգու անմահությունը:

Հաջորդ խորհրդանիշը *eagle* միավորն է, որն ըստ ծագումնաբանական բառարանի սերել է լատիներեն *Aquila* տարրից և հին անգլերենում ձեռք բերել *egle* ձևը /տես etymological dictionary/: Որպես խորհրդանիշ այն զուգորդվում է ուժի և հոգու արիության հետ: Բանն այն է, որ այն համարվում է թռչունների թագավորը և միանշանակ մատնանշում է հզորություն /Trish Philips, 2016, pure-spirit.com/: Ֆենթըզի ժանրում նույնպես այն վկայակոչում է բարու հաղթանակը և դժնդակ Սաուրոնի թագավորության անկումը: «Մատանիների տիրակալը» եռագրության մեջ չարի դեմ հաղթանակի հանգուցալուծումը արտացոլվում է արծվի երգով, այսպես.

*And before the Sun had fallen far from the noon out of
the East there came a great Eagle flying, and he bore tidings
beyond hope from the Lords of the West, crying:*

*Sing now, ye people of the Tower of Anor,
For the Realm of Sauron is ended for ever,
And the **Dark** Tower is thrown down.
Sing and rejoice, ye people of the Tower of Guard,
For your watch hath not been in vain,
And the **Black** Gate is broken,
And your King hath passed through,
And he is victorious.
Sing and be glad, all ye children of the West,
For your King shall come again,
And he shall dwell among you
All the days of your life.
And the Tree that was withered shall be renewed,
And he shall plant it in the high places,
And the City shall be blessed.
Sing all ye people (*The Lord of the Rings*, p. 942)*

Համատեքստից ակնհայտ երևում է, որ այստեղ առկա է *անձնավորում* ոճական հնարը, քանի որ արժիվը՝ որպես խաղաղության խորհրդանիշ, ազդարարում է քաղաքի ժողովրդին չարի նկատմամբ գալիք հաղթանակը և Սաուրոնի Թագավորության անկումը: Հատկանշական է, որ միջնադարյան պոեմի մթնոլորտը ստանալու համար Թուքինը կիրառում է հետևյալ լեզվական տարրերը., այսպես *ye, hath (sing and rejoice, ye people of the Tower of Guard, for your watch hath not been in vain)*: Խորհրդանշային նշանակություն ունեն նաև *dark tower, black gate* կապակցությունները, որոնք ընդգծում են գորշ գունային խորհրդանշային միավորներ և զուգորդվում են *չարի, ագահության և ճղճիմության* հետ:

Չարի գաղափարը Թուքինի մոտ զուգորդվում է մթության և սև գույնի հետ. Այսպես՝

I am afraid that's true," said Merry, "though I don't know what I said I had an ugly dream, which I can't remember. I went to pieces. I don't know what came over me."

*"I do," said Strider. "The **Black Breath**. The Riders must have left their horses outside, and passed back through the South-gate in secret. They will know all the news now, for they have visited Bill Ferny. (p. 170)*

Համատեքստում Մերրին պատմում է, որ սարսափելի երազ է տեսել և չի հիշում դրա բովանդակությունը, իսկ նրա համախոհ Արագորնը, որի մականունն էր Սթրայդեր (Strider), գիտեր, որ դա Սաուրոնի ուղարկած

հեծյալներն էին՝ Rider-ները, որոնք ունեին չար նպատակ՝ ձեռք բերել մատանին և տիրանալ ամբողջ աշխարհին: Այստեղ *Black Breath* մակդրային կապակցությունը կրում է բացասական առնշանակային երանգավորում և խորհրդանշում չարագույժ հեծյալների գալուստը:

Black գույնը այստեղ խորհրդանշում է առեղծվածային չարություն: «Մատանիների տիրակալը» եռագրության մեջ այսպիսի օրինակներ շատ կան, ինչպիսիք են *Black speech*, որը էլֆերենի աղավաղված տեսակն է և վեպում կիրառվում է Մորդորի Օրքերի կողմից, կամ օրինակ *Black hand* կապակցությունը, այսպես.

*So Smeagol is very afraid. He does not want to lose nice master. And he promised, master made him promise. To save the Precious. But master is going to take it to Him, straight to the **Black Hand**, if master will go this way. (p. 624)*

Black Hand, Black Shadow, Black Stone, Black Years, Dark Days, Dark Years, Dark Lord կապակցությունները որակում են Մորդորին՝ չարագույժ և հզոր տիրակալին և նրա ենթականերին, որոնք հետևելով Ֆրոդոյին և նրա ընկերներին փորձում էին տիրանալ մատանուն:

Եվ այսպես, կարելի է եզրակացնել, որ Թուլքինի ֆենթրզին, ունենալով իր անգնահատելի տեղն ու դերն համաշխարհային գրականության մեջ, պայմանավորված է գրողի խորհրդանիշ-կերպարներ ստեղծելու ունակությամբ, վառ երևակայությամբ և լեզվական խոր գիտելիքների դրսևորմամբ: Թուլքինյան Ֆենթրզին հետաքրքրական է և ինքնատիպ. այն միտված է ոչ թե ապագայի վերաբերյալ որևէ տեղեկություն հաղորդելուն, այլև, սովորական մտածողության սահմանները անցնելով, հասնել առասպելական դիախրոնիայի, որտեղ առանցքային են համարվում համամարդկային բարոյական արժեքներն ու արժանիքները:

Այսպիսով, խորհրդանիշները Թուլքինի ստեղծագործություններում առանցքային դեր են կատարում՝ հանդես գալով որպես հեղինակի գաղափարական և պատկերային աշխարհի ծնունդ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Birzer J. B. J.R.R. Tolkien's Sanctifying Myth: Understanding Middle-Earth. Wilmington: ISI Books, 2002.
2. Flieger V. Splintered Light: Logos and Language in Tolkien's World. Kent: The Kent University Press, 1983.
3. Philips T. Fly Like the Eagle, 2016 // URL: www.pure-spirit.com/more-animal-symbolism/629-eagle-symbolism

4. Гадамер Х. Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. Москва: Прогресс, 1988.
5. Виноградов В. В. О символике А. Ахматовой // *Литературная мысль*, 1922, № 1.
6. Մաթևոսյան Ա. Փոխաբերության լեզվաբանական արժեքը գեղարվեստական գրականության մեջ. թեկնածուական ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2000.
7. Etymology dictionary // URL: <http://www.etymonline.com>

А. МАТЕВОСЯН, А. ТЕР-ПЕТРОСЯН – *Герменевтический анализ символических образов Толкина в жанре фэнтези.* – В данной статье рассматриваются произведения Толкина, которые считаются уникальными в художественной литературе, в особенности в жанре фэнтези. В работах Толкина уделяется особое внимание воображению и эстетике, которые передают читателю своеобразное «послание» о восприятии божественного, морали и любви. С помощью герменевтического анализа в статье раскрываются символические образы, которые подчеркивают язык и стиль Толкина, и выявляется его основной замысел – создать английское мифологическое произведение.

Ключевые слова: фэнтези, воображение, эстетика, прототипный текст, герменевтика, мистика, символические образы

A. MATEVOSYAN, A. TER-PETROSYAN – *The Hermeneutic Analysis of Symbolic Images in Tolkien's Fantasy.* – The paper deals with the study of Tolkien's works, which are unique pieces of fantasy genre and creative art. Tolkien's works are flavoured with imagination and aesthetic elements which serve as a multilayer subject of analysis in the present paper, thus transferring the reader an extraordinary literary intention of morality, divinity and love. Through the light of hermeneutic analysis the symbolic images are revealed which underline Tolkien's imaginative style and language, and the quintessential intention – to create an English mythological novel.

Key words: fantasy, imagination, aesthetics, prototype text, hermeneutics, mystics, symbolic image